

גלוסר ללשון המשנה (פאה, שבת, עירובין, פסחים)
 ביוונית יהודית מגניזת קהיר

1. מבוא

המשנה היא מקור השראה ללימוד ולפרשנות מיום עריכתה ועד ימינו. גלוסרים ללשון חז"ל בכלל וללשון המשנה בפרט היו נפוצים בימי הביניים, והראשון והחשוב שבהם הוא "הערוך" מאת נתן בן יחיאל (המאה ה-11), הכולל גם קונקורדנצייה והגדרות לקסיקליות כמילון.

כבר במאה ה-19 העלה שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) את התזה, שבעל "הערוך" הכיר מקרוב את תרגומי המקרא החדשים ביוונית ושילב בהגדרותיו חלק מהמינוח היווני שהיה נפוץ בקהילות הרומניוטיות.¹ התזה של רפפורט אומצה על ידי רוב חוקרי השפות היהודיות, וביניהם ב' בלונדהיים² ור' דלבן.³

* ברצוני להודות לאלה שסייעו בידי בידע רב ובדרכים שונות בהכנת המאמר. ראשית לחברי לעבודה במערכת המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, לפרופ' מ' בית-אריה ולד"ר ע' אנגל מהמפעל הפילאוגרפי של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים על הערותיהם החשובות בנוגע לאפיונים הפלאוגרפיים של כתב היד, לד"ר א' קופסקי מאוניברסיטת חיפה ולפרופ' פ' בדינס דה לה פינה (CSIC), המועצה העליונה של המחקר בספרד) על בדיקתם את אוצר המילים היווני-הביזנטי והערותיהם החשובות בענייני לשון. ואחרון אחרון חביב, עלי להביע דברי הוקרה לד"ר א' מלמד מהאקדמיה ללשון העברית שליווה את הכנת הטקסט במהלך כתיבת המאמר בכל דרכו ועל המלצותיו החשובות הנוגעות ללשון חז"ל, ולפרופ' נ' דה-לנג' מאונברסיטת קמברידג' על ייעוצו המלומד ועל עידודו לפרסום זה.

1 ש' רפפורט, "ביאוגרפיען בערימטער מענער אין איזראעל", בתוך נתן בן יחיאל (עורך), ביכורי העתים X (תק"ץ/1829), עמ' 1-123. המאמר כרוך בקובץ כיחידה עצמאית.

2 D. S. Blondheim, "Échos du judéo-hellénisme: Étude sur l'influence de la Septante et d'Aquila sur les versions néo-grecques des Juifs", *REJ* 78 (1924), pp. 2-3

3 R. Dalven, "Judeo-Greek", *EJ* 10 (1971), cols. 425-427

בניב יווני-יהודי זה, שמקורו בעיקר באזור האפירוס ובדרום איטליה, תרגמו היהודים את ספרי המקרא, חיברו גלוסרים לתנ"ך ולמשנה וכתבו תפילות ופיוטים לחגים ולמועדים.

תרגומי המקרא החדשים ליוונית והגלוסרים לתנ"ך ולמשנה נחשפו לעיני המתרגמים והמהדירים במאה העשרים כשהם ספוגים בפרשנות חז"ל ובפרשנות יהודית מימי הביניים; ראה למשל את הערותיהם של דנון,⁴ של גודלשמידט,⁵ של מ' אלטבאור וי' שיבי.⁶

גלוסר עברי-יווני ללשון המשנה (כלאים א, ב – שביעית ז, ב) המיוחס למאה התשיעית או העשירית נחשף בספריית סנט-פטרסבורג ופורסם לראשונה על ידי פפדופולוס קרמאוס,⁷ ולאחר מכן על ידי קוקולס⁸ ופעם נוספת על ידי סטר.⁹ אף על פי שגלוסר זה כתוב באותיות יווניות נוכל להגדיר אותו כחלק מן היצירה של הקהילות היהודיות-יווניות. מיון זה אפשר להצדיק בשל אוצר המילים ובשל אופייה המיוחד של פרשנות חז"ל.

הטקסט העומד במרכז דיוננו שייך גם ליצירה הספרותית של הקהילות היווניות, והוא פורסם לראשונה באוסף מכתבי הגניזה ביוונית שההדיר ניקולס דה-לנג'.¹⁰ אוסף זה כולל ההדרה מדעית של שישה עשר חיבורים ותעודות, וכיניהם תעודות שעניינן חיי אישות, קטע מתרגומי המקרא החדשים ליוונית, פירושים וגלוסרים לתנ"ך, גלוסר למשנה ועוד. פרסום האוסף מלווה בדברי מבוא לכל תעודה, ההדרת הטקסט העברי והיווני, תרגום ופרשנות טקסטואלית וביבליוגרפיה מדעית. בסוף

4 A. Danon, "Meïrath 'Enaim, version en néo-grec et en caractères hébraïques de Jérémie X, 11; de Daniel II, 5 – VII, 28 et d'Esdras IV, 7 – VI, 26 du caraïte Élie Aféda Béghi (1627)", *JA* 4, 11e serie (1914), pp. 7–8

5 ד' גודלשמידט, "תרגומי המקרא ליוונית מאת יהודים בני המאה הט"ז", קרית ספר לג (1958), עמ' 132.

6 מ' אלטבאור וי' שיבי, "גלוסאר יווני-יהודי לחמש מגילות", ספונות טו (תשל"א-תשמ"א), עמ' סז-תכא; ראה במיוחד עמ' שעז, סעיף 3.

7 A. Papadopoulos Kerameus, "Γλωσσάριον Ἑβραϊκοελληνικόν", in D. Günzburg & I. Markon (eds.), *Festschrift zu Ehren des Dr. A. Harkavy*, St. Petersburg 1908, pp. 68–90

8 Ph. Koukoulés, "Γλωσσάριον Ἑβραϊκοελληνικόν", *ByZ* 19 (1910), pp. 422–429

9 J. Starr, "A Fragment of a Greek Mishnaic Glossary", *PAAJR* 6 (1935), pp. 353–367

10 N. de Lange, *Greek Jewish Texts from the Cairo Geniza* (Texte und Studien zum antiken Judentum, 51), Tübingen 1996

הספר מובאים מפתחות שונים, ביניהם מפתח מקורות ומפתח אוצר המילים היווני שנחשף בתעודות, ופקסימליות של כל התעודות.

מאז פרסומו זכה האוסף לסקירות ולביקורות רבות בעיתונות המדעית, ומהן ניתן ללמוד על תרומתו החשובה בתחומים שונים של חקר קהילות ישראל והתרבות הביזנטית בימי הביניים. יעקובי ייחד דיון לחלקו של הספר בהבנה מעמיקה יותר במבנה החברתי ובתהליכים ההיסטוריים של הקהילות הים תיכוניות;¹¹ מקרידג' סקר את הלשון היוונית המשתקפת מן התעודות, דן בביטויים שונים והעמיד שאלות מפתח להמשך חקר ניב יווני-יהודי זה;¹² שטיינר¹³ ותא שמע¹⁴ דנו במאמרים שונים בתרומתו הייחודית של האוסף לחקר הפרשנות היהודית בים התיכון בימי הביניים, ובאחרונה התמודד ניהוף-פנגוטידיס¹⁵ עם שאלת ההמשכיות ההיסטורית של קהילות ישראל מן התקופה ההלניסטית עד ימי הביניים על סמך ניתוח פילולוגי של טקסטים.

למקום מכובד זכה אוסף זה גם בחקר השפה היוונית הביזנטית, והוא אחד המקורות של המילון ללשון הביזנטית היוצא כעת לאור באוסטריה על ידי טראפ ואנשי צוותו.¹⁶

חלק מאותן ביקורות מלוות בהערות עניינות, לשוניות ואף פרשנויות, המלמדות על ההתעניינות הרבה שעורר פרסום זה ועל הזמנתו המלהיבה להמשך המחקר בתחום זה של תרבות עם ישראל בתקופה הביזנטית.

תרומתו הצנועה היא בההדרה חדשה של גלוסר המשנה המבוססת בעיקרה על פרסומו הראשון של דה לנג'.

כתב היד הוא מאוסף הגניזה שבקיימברידג', ומספרו T-S K7.16. כתב היד עשוי קלף והוא קרוע בחלקו העליון, הוא מנוקב ויש בו שריטות.

השטח הכללי אינו אחיד. אורכו בצדו השמאלי 19 ס"מ ובצדו הימני 13.5 ס"מ. רוחבו בחלקו העליון 10 ס"מ ובחלקו התחתון 13.4 ס"מ.

D. Jacoby, *ByZ* 91 (1998), pp. 110–112 11

P. Mackridge, *BJS* 19 (1996), pp. 21–24 12

R. C. Steiner, "Textual and Exegetical Notes to Nicholas de Lange, 'Greek Jewish Texts from the Cairo Genizah'", *JQR* 89, 1–2 (1998), pp. 155–169 13

י' תא שמע, "פרשנות מקרא עברית-ביזנטית קדומה, סביב שנת 1000, מן הגניזה", *תרכ"ט* (תש"ס), עמ' 247–256. 14

J. Niehoff-Panagiotidis, *Südost-Forschungen* 58 (1999), pp. 474–480 15

ראה טראפ, עמ' 6. 16

אורך השטח הכתוב הוא 16 ס"מ, ורוחבו 11 ס"מ בממוצע. השוליים הימניים הם 1.5 ס"מ בקטע הרחב ביותר, ושוליו השמאליים 2 ס"מ בממוצע. המרחק בין השורות הוא 3 מ"מ בממוצע. נראה שהניקוד לא נעשה בידי סופר כתב היד. הטקסט כתוב בדיו בכתב עברי בשני טורים. הטור האחד בעברית (הטקסט המשנאי), והטור האחר הוא התרגום או הפירוש ביוונית. הכתב העברי הוא כתב אשורי רהוט ביזנטי, ואפשר שמוצאו מאזור יוון או מדרום איטליה. נוסח המשנה של הגלוסר זהה כמעט לנוסח שבכתב יד קויפמן. בגוף המאמר ציינו רק מקרים חריגים שיש בהם הבדלים בין נוסח זה ובין נוסח כתב היד שבמרכז דיונונו. בהעתקה בולטת המסורת הארץ-ישראלית (למשל הודי במקום הודאי, ברייה, במקום בריאה).¹⁷

המילים העבריות שבטקסט המשנאי אינן מנוקדות; לעומתן המילים היווניות מנוקדות ניקוד מלא. קשה עדיין להכריע בדבר מסורת הניקוד המשתקפת בכתב יד זה, אבל לפי כללי ההבחנה בין קמץ ופתח בסימון ביצוע תנועת a, וסגול או צירי בסימון ביצוע תנועת e אפשר להניח שמדובר כאן בניקוד טברני המשקף היגוי ארץ-ישראלי.¹⁸

בין המאפיינים המיוחדים של ניקוד כתב היד נוכל להצביע על שימוש מתוחכם של השווא, הן כשווא נע [e] (למשל מְטַאֶלְס / μετὰ ἄλλας) הן כשווא נח [ø] (למשל סְגִיזְמָא/σάγισμα), וכן כצמד של שווא נח ושווא נע, אולי לפירוק צרור עיצורים (למשל בּוּאֹסְטְרוֹפָא/βουόστροφα).

דגש בגימ"ל מציין מכפל שממשים אותו ביוונית [ng], למשל, אינגוס. אותו הדגש גם במקרה שהביצוע הפונטי הוא של הגה אחד (/d/ = vt) המורכב משתי אותיות, למשל פְּמִנְדְּיָאוֹן ועוד. בסיכום נוכל לומר, שמדובר במעתיק ונקדן בקי במלאכתו שהכיר היטב את רזי הניקוד והתאים אותם לצרכיה של השפה המארחת. על סמך התעתיק נוכל לשער שהוא היה בקי גם בכתב היווני.

אחת התופעות המעניינות המתגלות בטקסט היא תרגום חדש של מילים יווניות מספרות חז"ל ליוונית יהודית. תופעה לשונית זו מוכרת גם מן הגלוסר שפרסם

17 י' קוטשר, "מצב המחקר של לשון חז"ל (בעיקר במילונות) ותפקידיו", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת גן תשל"ב, עמ' 45; H. L. Ginsberg, "Zu den Dialekten des Talmudisch-Hebräischen", *MGWJ* 77 (1933), p. 417

18 על האפיונים של ניקוד ארץ-ישראלי עיין במיוחד י' הלום, "הניקוד הארץ-ישראלי בקדושות הדתה למשמרות ותופעות הלשון העולות ממנו", לשוננו לד (תשל"ל), עמ' 25-60, ובמיוחד עמ' 39.

פפדופולוס קרמאוס.¹⁹ מלאכת הפירוש ברוב המקרים נעשתה בעזרת מילה זהה (קולא, קונטו), ולעתים במילה חדשה (דיומדין־דיפלא). תופעה זו מלמדת, שחלק ניכר מאוצר המילים של "היוונית הרבנית" כבר השתרש בלשון העברית בימי הביניים.

תרגומי המילים ליוונית ופירושהן מבוססים בעיקר על הפרשנות התלמודית ועל הפרשנות המסורתית שהייתה נפוצה בים התיכון: רש"י, נתן בן יחיאל,²⁰ הרמב"ם ואחרים. אף על פי שזמן חיבורו של הגלוסר עדיין עומד בסמך שאלה, משיקולים כרונולוגיים כלליים נוכל להציג את הגלוסר אולי כאחד המקורות הקדומים לחיבורו של ברטנורה.

במאמרו הציג מקרידג' את השאלות, מהו המקור הראשון של כתב היד ומיהם האנשים שכתבו וקראו את התעודות שפרסם דה לנג.²¹ קשה להשיב בוודאות על כולן, אבל בכל זאת בנוגע לגלוסר נוכל לדלות את התשובה המסכמת מן העדויות המובאות בטקסט עצמו:

נוסח המשנה, כפי שכבר ציינו, זהה כמעט לנוסח כ"י קויפמן, שמקורו באיטליה. מבחינה פלאוגרפית אפשר להגדיר את הכתב כביזנטי (מאות 12–14), כתב שהיה נפוץ בקהילות יוון המערביות ובדרום איטליה. כתב היד כתוב על קלף, ששימושו היה נפוץ עד המאה ה־12.

הכתב המרובע ובעיקר הניקוד הטברני המייצג מסורת ארץ־ישראלית משותפים הם לחיבורים אחרים של הקהילות הספרדיות והרומניוטיות: תרגומי המקרא החדשים ליוונית, גלוסרים ועוד. בכתב היד יש מילים רבות בלטינית או באיטלקית (קורדו־ cordone, קלפֶקס cloaca, פֶסטוֹרֶה pasturare). נוכחותן של מילים איטלקיות ולטיניות הוא מצב שכיח בלשון הביזנטית היס־תיכונית, אלא שלפנינו ביטויים שקיבלו משמעות ייחודית באיטליה: מַקְסִילֶרִין maxillaris, רַמוֹס ramos, ועוד.

בגלוסר מובא פירוש אחד הניזון מן התרגום היווני של החומש מקושטא²² (אַיֶסְטְרוֹפִיגֶס, ציר, דלת) כמעט באתרו הכתיב.

19 ראה בטקסט שההדיר פפדופולוס קרמאוס (לעיל הערה 7). דוגמה לתופעה זו יכולות לשמש המילים תורמוס *λουπινάρι*, אפרסקין *ποδάκινα*, ועוד.

20 נתן בן יחיאל, ערוך, שונצינו, פיזרו רע"ז (1517).

21 ראה מקרידג', עמ' 24: "...this material would become more valuable if we learned exactly where in the Greek speaking world the writers came from"

22 חמשה חמשי תורה, אשר העיר אותנו להדפיס... חמשה חמשי תורה... עם הפטרות וחמש מגילות... תרגום המקרא בלשון יוני ולשון לעז, שתי הלשונות המורגלות בבני עמינו... אנקלוס

למרות סימני השאלה שעדיין נותרו במלאכת הפענוח של כתב היד נוכל להצביע על דרום איטליה או על מערב יוון כמקום חיבורו של הגלוסר. באזור האפירוס שכנו קהילות יהודיות יווניות שהיו במגע תרבותי הדוק עם הקהילות מדרום איטליה.

הגלוסר, לפי מבנהו הפשוט, היה כנראה מיועד לתלמידים, אבל הוא גם מצביע על רמה נאותה של בקיאות במקורות הקלסיים היהודיים ובפרשנות חז"ל מימי הביניים. הכתב העברי, השימוש המתוחכם בניקוד, שילובן של מילים עבריות (מרור) והפרשנות המסורתית הטמונה בהסברים מרמזים על אופיו היהודי של הטקסט ועל הניב היהודי שהוא מייצג: יוונית יהודית.

את שאלת זמן חיבורו של הגלוסר נוכל להכריע בעיקר על בסיס העדויות הלשוניות והפלאוגרפיות. חלק ניכר מאוצר המילים היווני מקורו בסוף התקופה העתיקה ובימי הביניים. דיון מיוחד ראוי להקדיש למילה זנבקן (ζύβακκα*(i)*). המילה מתועדת במילונים היווניים כמילה שמקורה בתורכית,²³ אבל יש להביא בחשבון שמקור המילה הוא מן הערבית, ולאחר מכן נשאלה לתורכית ומן התורכית ליוונית. במקרה שלפנינו, היות שהמדובר בכתב יד מן הגניזה, קל יותר להבין שהיא חדרה לטקסט היווני ישירות מן הערבית.

לפי הכתב ובעיקר מכיוון שהגלוסר כתוב על קלף, לא נוכל לאחר את זמן העתקתו למאה ה-12. אבל היו מקרים חריגים, כעדותו של מלאכי בית אריה, שכתבי יד נכתבו על קלפים גם במאה ה-14, ואפשר שזה המקרה שלפנינו.

בגלל ייחודו של הטקסט והפרשנות המסורתית הטמונה בו מצאנו לנכון להביאו לידי פרסומו המלא בעברית ובתרגום הגלוסר היווני. זיהוי הטקסט המשנאי והפענוח הראשון של הטקסט היווני מבוססים על מהדורת דה-לנג'. במידת האפשר מובאים פירושי התלמודים ואלו של פרשני ימי הביניים המאירים באור חדש את התיבות היווניות. במקומות שהתרגום הוא מילולי או פשוט לא הובאו מקורות אחרים.

מסגרת המאמר מאפשרת את תיאור לשון הגלוסר ואת הרחבת הדיון על מקורותיו השונים. בסוף המאמר צירפנו מפתח מילים וצירופים.

פרוש רש"י... קושטא, א' שונציון, ש"ז (Constantinople Pentateuch, Constantinople) 1547.

23 ראה במיוחד במילון של באביניוטיס, (ב) ערך ζαμπάκι.

רשימת הקיצורים²⁴

- אוצר הגאונים = אוצר הגאונים, ההדיר מ"ב לוין, כרך שני, מסכת שבת, חיפה תר"ץ.
- אלבק = ששה סדרי משנה מפורשים בידי חנוך אלבק ומנוקדים בידי חנוך ילון, ירושלים תשי"ט.
- אנ = N. P. Andriotes, *Ετυμολογικὸ λἐξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοληνικῆς*³, Thessalonica 1953
- אנ, לק = N. P. Andriotes, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974
- ב (באביוטיס) = G. Babinotes, *Λἐξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλῶσσας*, Athens 1998
- בירנבאום = ג' בירנבאום, "הגה וצורות בקטע הגניזה T-S E1, 43" מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 27-50.
- גולדברג, עירובין = פירוש למשנה מסכת עירובין נוסח כ"י קויפמן ונוסח דפוס ראשון רנ"ב עם שינויי נוסחאות מכתבי יד עתיקים, דפוסים ראשונים וקטעי גניזה מאת אברהם גולדברג, ירושלים תשמ"ו.
- גולדברג, שבת = פירוש למשנה מסכת שבת נוסח כ"י קויפמן ונוסח דפוס ראשון רנ"ב עם שינויי נוסחאות מכתבי יד עתיקים, דפוסים ראשונים וקטעי גניזה מאת אברהם גולדברג, ירושלים תשל"ו.
- גלר = *Oxford Latin Dictionary*, P. G. W. Glare (ed.), Oxford 1982
- ד = Π. Χ. Δορμαράκης, *Ἑτυμολογικὸ ἐρμηνευτικὸ λἐξικὸ τῆς νεοελληνικῆς κατὰ ἐτυμολογικῆς οἰκογένειας*, Athens 1993³
- דה לנג' = N. de Lange, *Greek Jewish Texts from the Cairo Genizah*, Tübingen 1996, pp. 295-305
- דו קנג' = Ch. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Paris 1908 (Reprint of the 1688 edition)
- דו קנג', לטינית = Ch. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Graz 1954 (Reprint of the 1883-1887 edition)

24 הציטוטים מספרות חז"ל יהיו לפי הכללים הנהוגים במערכת מסורות ובאקדמיה ללשון העברית.

הציטוטים מן המקורות הקלסיים (שמות המחברים, יצירות, פפירוסים וכתובות) לפי הכללים המקובלים אצל לידל בשביל המקורות היווניים; ובמילון של לויס בשביל המקורות הלטיניים.

- Lexikon zur byzantinischen Gräzität*, edited by E. Trapp, Wien = טראפ
1996
- כ"ק = כתב יד קויפמן מספרית האקדמיה ההונגרית למדעים בבודפשט, צילום
מהודר ממנו על ידי ג'ביר (האג 1929).
- G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961 = ל
- Ch. T. Lewis & Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879 = לויס
- H. G. Liddell, R. Scott & H. Stuart Jones, *Greek English Lexicon*, = לידל
with a supplement ed. by E. A. Barber, Oxford 1968, with a revised
supplement edited by P. G. W. Glare, 1996
- I. Löw, *Aramäische Pflanzennamen*, Leipzig 1881 = לעף
- I. Löw, *Die Flora der Juden*, Wien & Leipzig 1928 = פלורה =
מאגרים = תכנת מאגרים של המילון ההיסטורי ללשון העברית, האקדמיה ללשון
העברית, ירושלים תשס"א.
- P. Mackridge, *BJGS* 19 (1996), pp. 21–24 = מקרידג'
- A. Souter, *A Glossary of Later Latin to 600 A. D.*, Oxford 1949 = סוטר
- A. da Somavera, *Tesoro della lingua greca volgare ed italiana*, = סומ
Naples 1806
- E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine* = סופ
Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100), New York 1887
- D. N. Stavropoulos, *Oxford Greek–English Dictionary*, Oxford = סטו
1987
- ערוך = נתן בן יחיאל, ערוך, שונצינו, פיזרו רע"ז.
ערוך השלם, ההדיר ח"י קאהוט, שמונה כרכים, וינה 1926.
- פליקס, מראות = יהודה פליקס, מראות המשנה, סדר זרעים בלוויית צמחיית
המשנה, ירושלים תשכ"ז.
- קהתי = משניות מבוארות בידי פנחס קהתי, ירושלים תש"ם–תשמ"ז.
- E. T. Kriaras, *Λεξικὸν τῆς Μεσαιωνικῆς Δημόδοις Γραμματείας*, = קר
Thessalonica 1969
- S. Krauss, *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud*, = קרויס
Midrasch und Targum, 2 vols., Berlin 1898–1899
- L. Rocci, *Vocabolario Greco–italiano*³, Roma 1980 = רוצי
- רמב"ם = משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מקור ותרגום, תרגם מערבית על
פי כתב היד המקורי והוסיף מבוא והערות יוסף בכה"ר דוד קאפח, ירושלים
תשכ"ד.

2. הגלוסר

עמוד א, טור א

טורין	4
קוֹרְדוֹקְפִישְׁטוֹן	5
אֵיִרְוֹטְרִין	
דֵיִרְמָא אֵיסְקִיפְזִין טוּשְׁמִטוֹן	לבוכים
שחוזות	דֵיאַטוֹמִיפִין
פֶרְטְרִיבֹמִינָא	קוֹפְלִיאַמִינָא

5 (שבת ה, א). בשורות חמש ושש חסרות התיבות בעברית ומופיע רק תרגומן. קוֹרְדוֹקְפִישְׁטוֹן (שבת ה, א) = κορδοκάπιστρον = חבל המחסום. ההרכב הוא מ־κορδόνι (לטינית ואיטלקית) = חבל ומ־καπίστριον = רסן (ב). דה לנג' הציע לזהות את קוֹרְדוֹקְפִישְׁטוֹן עם שיר, שהיא טבעת. "אמר רב שרירא... שהיא טבעת גדולה ביד הסוס או ברגלו" (אוצר הגאונים, מסכת שבת, כרך שני, ירושלים תר"ץ, פירושים, עמ' 23). אבל לפי ההרכב היווני 'חבל המחסום' והפרשנים המסורתיים עדיף לזהות את התיבה עם אפסר. ראה ערוך, ערך אפסר: פ' אפסר רסן ובלעז קפי"סטרו (!).

6 אֵיִרְוֹטְרִין ἰδρωτάριον = זרימה מוגברת של זעה, אוכף? פירוש המילה ביוונית 'זרימת זעה' (ב), הרכב הבנוי מ־ἰδρω (מים, זעה) ומהסיומת τάριον (בהקשר הכללי אפשר 'אוכף'). דה לנג' מציע לזהות את התיבה עם מרדעת. וראה פירושו של רש"י למרדעת (שבת נב ע"ב): בשטי"ל ומניחים אותו כל היום על החמור לחממו. על הזיהוי של בשטי"ל לאוכף ראה ב"מ קטן, אוצר הלעזים, ירושלים שד"מ"ת, עמ' 13. במאמרו הצביע מקרידג' (עמ' 23) על גזרת השם בסיומת -αριον (לטינית *arium*), שיכולה לסמן חפץ המיועד למטרה מסוימת, למשל בטקסט שלפנינו 'אוכף המיועד לזעה'.

7 **לבוכים** (שבת ה, ב) כ"ק: לבובין - דֵיִרְמָא אֵיסְקִיפְזִין טוּשְׁמִטוֹן δέρμα ἰσκίπασμαν τοῦ ἰושμῆτον = עור הקשור לזכרותם כדי שלא יעלו (לא יקיימו יחסי מין עם הנקבות). הפועל ἰσκίπω מציין בתקופה העתיקה "לעלות על" (לידל), ובתקופה הביזנטית ובימי הביניים גם לקיים יחסי מין (סומ; ב). בבלי, שבת נג ע"ב: רב נחמן ברבי צדוק אמר: עור שקושרים להן תחת זכרותן כדי שלא יעלו על הנקבות.

9-8 **שחוזות** (שבת ה, ב) - תרגום המילה בשורה העוקבת קוֹפְלִיאַמִינָא פֶרְטְרִיבֹמִינָא 9-8 κοπλιάσμενα παρατριβόμενα = מקיימים יחסי מין על ידי שפשוף. הפועל κοπλιάζω; שואל מלטינית *copulare* = לקיים יחסי מין. הפועל παρατριβω ביוונית עתיקה לשפשוף; ביוונית מאוחרת לשפשוף במכוון (סומ). ערוך (שבת נ"ב) הרחלות יוצאות שחוזות פ' כגון שאוחזים אליה שלהן למעלה כדי שיעלו עליהן זכרים.

10	שופרת	אַבְגֹּפְלִיאֹן
	מנטפת	אַיִסְטְאֵי
	הוודי	דִּיקְטִיבִּיאֹס
	שיריין	דִּימִירוֹן פִּיכִיס
	שומירה	בִּיגֶלְטוֹרִין
15	מפלנדסיס	אַיִקְטוֹבְרוֹנְדִּיסִין
	עקרבנים	גִּינוֹס מְרוֹר קְבֶקְלִיָּא
	הפרס	טוֹפּוֹס מְנִימָאוּ לִיתְרִגְמִינוֹס
	זוג פקוק	קוֹדְרוֹנִין אִיסְפֶּלִיזְמִנוֹן
	בסולם	קוֹלְרִין טוֹטְרֶכְלִיאֹ אֹנֹו
10	שופרת (שבת ב, ד) = ἀγόφλεον ixiאִיִּלִּיאֹן = הקליפה הקשה של הביצה (דו קנג; סום). רמב"ם: שופרת של ביצה קליפת הביצה.	
11	מנטפת (שבת ב, ד) – איִסְטְאֵי = מנטפת.	
12	הוודי (שבת ב, ז) – δεκάτη βιάως οἰαῖοῦ = אין מעשרין את הוודאי. התיבה βιάως היא התכוצות מ-βιάως.	
13	שיריין (עירובין ב, ה) – דִּימִירוֹן = שני שלישים, פִּיכִיס = אמה. ירושלמי עירובין כ ע"ב: תני שמואל שני שלישי אמה (של העיר).	
14	שומירה (עירובין ב, ה) – בִּיגֶלְטוֹרִין = (סוכת) השומרים. מקור המילה בִּיגֶלְטוֹרִין לטיני, והיא מתועדת היטב במילונים מימי הביניים בכתיבים שונים (ב; סומ; קר). רש"י עירובין כג ע"א ד"ה שומירה; סוכת שומריין.	
15	מפלנדסיס (עירובין ד, א) – אִיִּקְטוֹבְרוֹנְדִּיסִין = מברונדסיס.	
16	עקרבנים (עירובין ב, ו) כ"ק: עקרבנים – γένος ὄινος = מן הסוג של מרור קְבֶקְלִיָּא καυκάλις, ἴδος צמח בעל סוככים. רש"י עירובין כג ע"א ד"ה בערקבלין: שם מרור. התיבה העברית מרור משולבת בגלוסר היווני. על זיהוי עקרבנים נחלקו הדעות של החוקרים. לפי לעף יש לזהות את הצמח עם ה- <i>Ceterach Officinorum</i> (עמ' 109); לפי פליקס, מראות, עמ' 100, בעקבות הפרשנות המסורתית, יש לזהות את הצמח עם "עוקץ העקרב האירופאי" (<i>Heliotropum europaeum</i>). צמח זה, הגדל בארץ ונפוץ מאוד בקיץ, יש לו דמיון לעקרב. את הקבלידא καυκάλις זיהה לעף עם ה- <i>Pimpinella Saxifraga</i> (עמ' 87). המילה קְבֶקְלִיָּא מועתקת בלמד כפולה (דגושה) בגלוסר.	
17	הפרס (עירובין ג, א) – τῶπος οἶσις = מקום, מְנִימָאוּ לִיתְרִגְמִינוֹס = מנהמיוס ληθαργημένους = מצבה שנשכחה (מילולית שכוחה). רש"י שבת טו ע"ב: לבית הפרס – דהוא שדה שאבד בה קבר.	
18	זוג פקוק (שבת ה, ד) – קוֹדְרוֹנִין אִיסְפֶּלִיזְמִנוֹן = קודרונין אִיסְפֶּלִיזְמִנוֹן = פעמון קשור. התיבה קוֹדְרוֹנִין מתועדת במילונים של ימי הביניים (דו קנג). הפועל σφαλίξω בהוראה של יוונית קלאסית = לקשור (לידל; דו קנג). רש"י שבת נד ע"ב: פקוק = סתום.	
19	בסולם (שבת ד, ד) – קוֹלְרִין קוֹלְלָרִין = (שרשרת), טוֹטְרֶכְלִיאֹ אֹנֹו =	

20 אמה מולייר
הגרוף
אגוֹגֹס מיליאֵרין
אֵיקְשִׁיקְרָבוּנִיָּמִינוֹן

עמוד א, טור ב

5 ירוֹקָה
שעווה קיק
שריפה
שמן פקועות
עטרן שמשמין
[אֶפְטֵרִין
בְּרִיאֹן טוֹפְרִשִׁינוֹן טוֹנִירוֹ
קִירִין קִיקְנִילִיאֹן
אֶפְרָכִי אֵילֵיאֹ אֶפּוֹקֹאִמָא
קוֹלוֹקִינְתִּילִיאֹן
קִידְרִיאָה זַנְבָקָאן

önu = בצוואר של החמור. רמב"ם: סולם שבצוארו, מאחזין עצים זה בזה בצוארו כדי שלא יוכל להחזיר ראשו לגבו ויגרד פצע שיש לו שם וזיקנו ולא ינחו להרפא.

20 אמה מולייר (שבת ג, ד) – ἀγωγός οἰλιῶν = אמת מים, מיליאֵרין μιλιάριον = מיליאר (כלי להרחת מים). ἀγωγός = הפירה בשפה הקלסית, ובתקופה הביזנטית גם אמת מים. ראה (Just. Nov. 128.16). והשווה אגוֹס במדרש תהלים מב, פסקה ד.

21 הגרוף (שבת ג, ד) – אֵיקְשִׁיקְרָבוּנִיָּמִינוֹן ἐξεκαβουμισμένον = נקי מגחלים. *ἐξεκαβουιάζω אין תיעוד של פועל זה במילונים היווניים. הפועל גזור מ־κάρβων לטינית carbo = פחם. במילונים מאוחרים מתועד הפועל καρβουιάζω מלוכלך מגחלים. רש"י שבת כ ע"א ד"ה גרוף: מן הגחלים במגריפה, שקורין וודיל"י. על וודייל"י ראה מ' קטן, אוצר הלעזים: המילים הצרפתיות שבפירושי רש"י על התלמוד, ירושלים שד"מ ת 1984, מס' 125, עמ' 8' ובמיוחד מס' 1093.

1 [אֶפְטֵרִין – חסרה התיבה בעברית.

2 ירוֹקָה (שבת ב, א) – בְּרִיאֹן טוֹפְרִשִׁינוֹן טוֹנִירוֹ = βρύον τὸ πράσινον τοῦ νεροῦ אצה ירוקה (הגדלה) על פני המים. ערוך, ירק (שבת ב, א) ראה אכמותא: כשהספינות שוהין במקום אחד ימים הרבה גדל עליהן ירקרקות ויכול לעשות מהן פתילה. על הגדרת הצמח ראה לעף, עמ' 236–237 ופליקס, מראות, עמ' 64, אצת הספירוגירה *Spirogyra*.

3 שעווה קיק (שבת ב, א) כ"ק: שמן קיק – κερὶν קִירִין = שעווה, קִיקְנִילִיאֹן κικνέλαιον = שמן קיק. הצירוף κικνέλαιον מתועד במילונו של דו קנג'.

4 שריפה (שבת ב, ה) – אֶפְרָכִי אֵילֵיאֹ ἀπαρχὴ ἐλαδίου = שמן תרומה, אֶפּוֹקֹאִמָא ἀπόκαυμα = שרפה. בבלי, שבת כג ע"ב: מאי שמן שריפה? אמר רבה: של תרומה שנטמאה.

5 שמן פקועות (שבת ב, ב) – קוֹלוֹקִינְתִּילִיאֹן κολοκυνθέλαιον = שמן פקועות. רש"י: פקועות, דלעת מדברי; וכן ר' עובדיה מברטנורה. על פקועות ראה פליקס, מראות, עמ' 112, אבטיח הפקועה *Cytrulus colocynthis*.

6 עטרן שמשמין (שבת ב, ב) – קִידְרִיאָה κεδρέα = שמן ארו, זַנְבָקָאן ζάμπακαν = יסמין. ζανβακέλαιον = שמן יסמין מתועד במילון של דו קנג'. המילה ζάμπακαν שאלה

נפט	פִּיטְרִילִיאוֹן
היבהבה	אַפְלוֹיִשִׁיטוֹן
כבולות	דִּימִינִיס אִיאוֹרִיסטוֹן אִינְמִיפִידוֹסִין

10 וכבונות מכבנין עור את כבש היום
לדתו עד ח ימים שלא יראה ועושין

ביוונת מן התורכית (ב), אבל במקורה היא מילה ערבית ויש להניח שחדרה לגלוסר הגניזה מן הערבית. על זיהוי העטרן עם הארוז (κεδρέα) במקורות הסורים וערביים ראה לעף, פלורה, III, עמ' 30. העטרן פסול בגלל ריחו הרע, ומזוהה במקורות עם הזפת היוצא מן העץ (בבלי שבת כ סוף ע"ב: עטרנא פסולתא דזיפתא; וראה שם רש"י: לאחר שיוצא הזפת מן העץ זב ממנו על ידי האור פסולת צלול והוא השמן). ראה גם ד' קפלן, "המונחים העבריים של חמרי ביטומן", לשוננו יד (תש"ו), עמ' 201–202. זיהוי השומשמן עם היסמין (זנבן) מתועד בערוך, ערך פִּסְפִּין: "כוספא דיסמין שרי" (בבלי, שבת נ רע"ב), פ"י פסולת שומשמן שכובשין אותן בוורד של יסמין וכו'. על היסמין בספרות חז"ל אצל פרשנים מסורתיים ראה לעף, פלורה, III, עמ' 396–397, ושם גם לזיהוי של הצמח עם סמבק; וראה גם את הערותיו של לעף לערך סימלק במילונו של קרויס, עמ' 385.

7 נפט (שבת ב, ב) – פִּיטְרִילִיאוֹן πετρέλαιον ביוונית קלסית $\nu\acute{\alpha}\phi\theta\alpha$ = נפט וכן בלשון המשנה. המילה *petroleum* מתועדת במילונים הלטיניים מימי הביניים (סוטר; דו קנג', לטינית) ואותה המילה *πετρέλαιον* משמשת כיום ביוונית החדשה (סטו). הערוך, ערך נפט: בלע"ז פיטרוליאון.

8 היבהבה (שבת ב, ג) כ"ק: הִבְהָבָה – אֶפְלוֹיִשִׁיטוֹן ἐφλογίστον = חרוך (הפתיל). בשפה הקלסית ἐφλογίζετον גוף שלישי עבר סביל מן הפועל φλογίζω, וצורות מקבילות, עם סיומת *-τον*. ראה באוסף של דה לנג' ב-121, 77 recto 15b, עמ' 273, 277. אפשר גם להסביר את המילה כשם עצם φλογιστός 'חרוך' המתועד במילונים היווניים (לידל; רוצ"י) עם תנועת עור e, וראה הדיון על תנועת עור, 3.1.2§. רש"י שבת כח ע"ב ד"ה הבהבה: על השלהבת כדי שתהא מחורכת ותדליק יפה.

9 כבולות (שבת ה, ב) – דִּימִינִיס אִיאוֹרִיסטוֹן אִינְמִיפִידוֹסִין ἡ δὲ ἰνα μὴ ἀινμιפιδισιν δεμένες οἱ οὐρές τῶν ἰνα μὴ πεθοῦσιν = קשורים ונבותיהם כדי שלא יעלו עליהם (ויקיימו יחסי מין). בבלי, שבת נד ע"א: הרחלים יוצאות כבולות. מאי כבולות? שמכבלין אליה שלהן למטה, כדי שלא יעלו עליהן הזכרים. הפועל πεθῶ = לעלות על, בהוראה של השפה הקלסית (לידל), ובשפה המאוחרת (סומ) לקיים יחסי מין. השווה לעיל עמוד א, טור א, שורה 7.

10–11 וכבונות (שבת ה, ב) – המקור במשנה רק 'וכבונות'. שתי שורות של הטקסט בעברית כפרוש למילה כבונות. תוספות, שבת נג ע"ב ד"ה כאן: כבונות דחשבי' ליה מלבוש אף על פי שאינו עשוי לצורך עצמן אלא לשמור הצמר. על שתי השורות עיין גם בפירושו של רבנו חננאל (פירושי רבינו חננאל בר חושיאיל לתלמוד בעריכת הרב דוד מצגר, ירושלים תשנ"ה, עמ' סט, ערך כבונות): מכבנין עור הטלה מיום לידתו עד ח' ימים וזהו צמר רך הניקרא מילא. ראה גם בערוך, ערך כבן: פירוש מכבנין עור הטלה מלידתו עד ח' ימים וזהו צמר רך הניקרא מילת צמר צחר (יחזקאל כז 18) תרגום ועמר מילת כבינא.

	צמרו: צרורות	בִּיזוֹדֵימֵטָא מְלֶתִין
	ליבש	דִּיאָטוּ ⁸ פּוֹסְטִיפְסִין
	לחלב	טוֹאַרְמִיקֶשִׁין
15	מטולטלת	סְגִיזְמָא
	עקוד	פְּסִטוֹרִיזְמִינוֹן טוֹאַיְבְּרוֹס פּוֹדִין קִיטוֹאופִיסוֹן
	רגול	פְּסִטוֹרִיזְמִינוֹן אִינְן פּוֹדִין
	לחוץ	טוֹפִירְפֶּרְקֶסִין אֶבְגִי אִיקֶשׁוּ
	הקונטס תלוש	טוֹקוֹנְטוֹ אַנְסִפְזִמִינוֹן

12 צרורות (שבת ה, ב) – βιζοδέματα μαλάθιν מְלֶתִין ביזודימטא קשה. הקריאה של הטקסט קשה. דה לנג' פענח βυζόδετα μαλάθιν = עטינים קשורים לסל. מקרידג' הציע תיקון ל-βυζία δετά-μαλάθιν = עטינים קשורים עם סל. המילה μαλάθιν (במקום καλάθιν) מתועדת בלקסיקון של היוונית החדשה שההדיר אנדריוטיס (אג) כ-μεγάλο καλάθι = סל גדול. רמב"ם: וצרורות דדיהן קשורין כדי שלא יזוב חלבן.

13 ליבש (שבת ה, ב) – δια τὸ ἀποστύψαι⁸ τοῦσι⁸ τῶν ἰσχυρῶν = כדי ליבש.

14 לחלב (שבת ה, ב) – τὸ ἀρμέζειν τῶν ἀρμέγων או בחילוף הגאים שוטפים ושיכול אותיות. הקלסית ἀμέλω (לדל) ובחדשה ἀρμέγω (קר; ב), בחילוף הגאים שוטפים ושיכול אותיות. לפי כ"ק ולפי המאגר של האקדמיה הקריאה לְחֵלֵב (פועל); לפי מהדורות אלבק וקהתי לְחֵלֵב (שם עצם).

15 מטולטלת (שבת ה, ג) – σάγιον ἀγίασμα = אוכף. בפפירוסים מתועדת המילה σάγιον (PMichigan XV 717 המאה השלישית) = אוכף. במילון של דו קנג' אותה המילה עצמה = σάγιον = מתחת לסוס; ויתכן שהכוונה לחגורת האוכף הקושרת אותו לסוס, ומקומה מתחת לבטנו של הסוס; וראה גם הפרשנים המסורתיים. רש"י שבת נד ע"א: מטולטלת, כר קטן מלא מוכין נותנין לו תחת הזנב כדי שלא תשחית. רמב"ם: מטולטלת, מטלית קשורה בנזב הבהמה לסימן או סגולה לאיזה דבר.

16 עקוד (שבת ה, ג) – παστουρισμένον τὸ ἐμπρὸς τοῦσι⁸ τῶν ἰσχυρῶν פּוֹדִין קִיטוֹאופִיסוֹן פּוֹדִין קִיטוֹאופִיסוֹן = היוצא לרעות? (קשורה) רגלו הקדמית עם אלו האחוריות. בהמשך ללשון המשנה "במה בהמה יוצאה" (שבת ה, א) להנאתה ולא למשא. פסטורזימינון תעתיק ביוונית מן הפועל הלטיני *pasturare* = לרעות. הצעה זו, שהעלה לראשונה דה לנג', מאושרת במילונאות היוונית-איטלקית (סומ). התיבה מתועדת גם בסורית. רש"י שבת נד ע"א ד"ה רגול: לא עקוד ולא רגול מפרשינן שעוקדים ידיהם עם רגליהם כבבלים שלא יברחו. רמב"ם: ועקוד, שידו ורגלו קשורים יחד.

17 רגול (שבת ה, ג) – παστουρισμένον ἔναν πόδιν פּוֹדִין אִינְן פּוֹדִין קִיטוֹאופִיסוֹן = היוצא למרעה עם רגל אחת (קשורה).

18 לחוץ (עירובין ג, א) – τὸ περιφράζειν τῶν ἰσχυρῶν = כדי לגדר, אֶבְגִי אִיקֶשׁוּ = ἔβγη ἔξω = יצא החוצה. רש"י עירובין כז ע"א: לחוץ – לעשות מחיצה בינו ובין הקבר שלא יאהל עליו.

19 הקונטס תלוש (עירובין ג, א) – τοῦ κοντοῦ ἀνασπασμένον = המוט, אַנְסִפְזִמִינוֹן = ἀνασπασμένον = תלוש. המילה קונטס/קונדס מתועדת בספרות חז"ל בשני הכתיבים (נט/גד = νδ/ντ). עדות על

בֹּטָנִיָּאָה טוּמּוֹרְבֹו	20 חנונות
אַנְדֵרְמִין אִירְקִסִין	הפליגה
	עמוד ב, טור א
	בעיבורה]
] ( )	ליחי קורה
קְסִירוֹרְיָאָקִין	חריץ
טְרִיטוֹן טוֹקְבֹו	משלש לקב
סִינוֹדִיָּאָה אִיסְטִילִרְיָאָה	5 שיירה פסים

- מסורות שונות של היגוי ותעתיק: קונטס - ירושלמי, מגילה א, ג; קונדוס - בבלי, עירובין יא ע"א. על תעתיק העיצורים ראה § 3.1.1ד.
- 20 חנונות (שבת ה, ד) - $\beta\omicron\tau\acute{\alpha}\nu\iota\alpha$ = צמח (למרפא), $\tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{o}\rho\beta\omicron\upsilon$ = ממחלה. המילה בוטניאה ($\beta\omicron\tau\acute{\alpha}\nu\iota\omicron\upsilon$) מתועדת במילון הקלסי כשם של צמח (לידל), ובמילון אטימולוגי של השפה החדשה כצמח, וגם לשימוש מגי. המילה מורבו איננה מתועדת במילונים היווניים הקלסיים, ואולי היא ממקור לטיני *morbis* = מחלה (לויס). בבלי, שבת נד ע"ב: עץ אחד יש בכרכי הים וחנון שמו, ומביאין קיסם ומניחין לה בחוטמה כדי שתתעטש ויפלו דרני ראשה. על הגדרת חנון ראה לעף, עמ' 213.
- 21 הפליגה (עירובין ד, א) - $\acute{\alpha}\nu\epsilon\delta\omicron\rho\alpha\mu\epsilon\nu$ = חזרה, $\acute{\alpha}\iota\nu\kappa\sigma\iota\nu$ $\epsilon\pi\rho\alpha\zeta\epsilon\nu$ = הטילה עוגן. נושא שני הפעלים אנדרמין ואירקסין הוא האנייה. הפועל הראשון $\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\omega$ מציין לחזור לנמל (Plu. 2.915). הפועל השני ביונית המאוחרת $\acute{\alpha}\rho\acute{\alpha}\zeta\omega$ = להטיל עוגן. ושני הפעלים מייצגים את הדעות השונות של החכמים המובאות במשנה: רבן גמליאל ורבי אלעזר נהגו כאילו האנייה עדיין בלב ים, לעומתם רבי יהושע ורבי עקיבא נהגו כאילו האנייה כבר עגנה בנמל. מקרידג' (עמ' 23) מצייע להבין את הפועל $\acute{\alpha}\rho\acute{\alpha}\sigma\omega/\acute{\alpha}\rho\acute{\alpha}\zeta\omega$ בהוראת השפה החדשה - לנוע, להתחיל פעולה; אבל אין המשמעות הזאת מובנת בהקשר הכללי של הטקסט.
- 1 אין גלוסה לחיבה בעברית.
- 2 ליחי קורה (עירובין א, ב) כ"ק: לחי - את המילה $\mu\acute{\alpha}\chi\iota\lambda\alpha$ יש להבין בהוראתה בלטינית *maxillaris* = לחי. לא מצאתי תיעוד של המילה באותה ההוראה ביונית (ביונית החדשה ההוראה היא כריח; ראה שם פירושו של דה לנג'י). רש"י עירובין ב ע"א: צורת הפתח - לחי מיכן ולחי מיכן.
- 3 חריץ (עירובין ז, ג) - $\kappa\sigma\iota\rho\omicron\rho\omicron\upsilon\acute{\alpha}\kappa\iota\nu$ * = ערוץ נחל יבש. ההרכב בנוי מן $\xi\eta\rho\acute{o}$ = יבש, $\rho\acute{\upsilon}\acute{\alpha}\kappa\iota\nu$ = נחל. הצירוף איננו מתועד במילונים היווניים. רמב"ם: חריץ הוא 'חפיר' בקרקע.
- 4 משלש לקב (עירובין ח, ב) כ"ק: משולש לקב - $\tau\rho\acute{\iota}\tau\omicron\nu\ \tau\omicron\upsilon\ \kappa\acute{\alpha}\beta\omicron\upsilon$ $\iota\iota\upsilon\ \iota\iota\upsilon$ = שלישי של קב.
- 5 שיירה (עירובין ח, א) פסים (עירובין ב, א) - $\sigma\upsilon\nu\omicron\delta\acute{\iota}\alpha$ = שיירה, $\acute{\alpha}\iota\sigma\tau\iota\lambda\iota\rho\iota\alpha$

טוֹנְפֵּרְיָאֵטוֹן דִּיפְּלָא	בריות דיומדין
בֹּאוֹסְטְרוֹפָא	רבקות
מוֹנְסְטִירִין אַנְפֵּדוֹן	סהר
אַשְׁטִינִישְׁטִרְפִּשִׁי אִיסְפֵּלְגִין	יסלקנה
קְלֵקְסָא קְמִילוֹס	בוב נמוך
דִּיטִיטֵ טוֹפּוֹסֵ מוֹנְכּוֹשׁ	ריטיות ככרמלות

3.1.2§ והשווה גם את הכתיב τούτους ἰστούλους בכתובת מהאימפריה הרומית SEG 32. 1296 (ιστοῦλος = מִטְּלוֹס). על המילה איסטילאריה, עם תנועת עזר, ראה הדיון הפונטי להלן מפריגיה.

6 בריות דיומדין (עירובין ב, א) כ"ק: בריות – τῶν φρεάτων ἰουδαίων = לבארות, דִּיפְּלָא = διπλά. כפול. רמב"ם: דיומדין מורכבת משתים, דיו עמודין ודיו בלשון הוא שנים, וזו צורתן ובראות ריבוי באר והיא באר מים נובעים.

7 רבקות (עירובין ב, א) – βουόστροφα ἀφῆρουαία = השטח המעובד לזריעה על ידי צמד שוורים (מקור המילה βουόστροφος). הכתיב בואוֹסְטְרוֹפָא βουόστροφα עם אומיקרון אחרי התנועה u. במבוא הדקדוקי של הסלינג לתרגום קושטא (D. S. Hesselung, *Les Cinq Livres de la Loi [Le Pentateuque]*, Leiden & Leipzig 1897), התנועה u בתנועה o מחוסר הבחנה ברורה בין שתי התנועות, לדעתו. עיין שם, עמ' XI, XXIX. במקרה שלפנינו ייתכן תיקון יתר או תיעוד דיאלקטי הטעון בדיקה. על הקשר הקיים בין רבקות ובין צמד שוורים עיין במשנה שם. דיון על אתר ופירוט מלא של המקורות ראה בפירושו של א' גולדברג למשנה שבת, עמ' 37.

8 סהר (עירובין ב, ג) – μοναστήριον = מושב מבודד, ἀνφώδων ἰνῶν = לחמורים. סהר במשנה היא מכלאה לבהמות. המילה מונסטרין מתועדת במילונים של לידל ושל רוצ'י בהוראת מקום מגורים מבודד או תא מבודד (Philo II, 475); ביתר המילונים בהוראה של מנזר. את המילה השנייה, אנפודון, זיהה דה לנג' עם ἀμφόδων = רחוב, רובע של עיר, וכך לידל. אפשר גם לקרוא ἀμφόδων או ἀμφόδων = חמור. "מושב מבודד לחמורים" הוא המתאים לתרגום הטקסט המשנאי. על הוראה כפולה של μοναστήριον ראה גם את המילה μαντρά בעלת שתי ההוראות 'מכלאה' וגם 'מנזר' בלשון היוונית של ימי הביניים וביוונית החדשה.

9 יסלקנה (עירובין ב, ד) – ἀשְׁטִינִישְׁטִרְפִּשִׁי אִיסְפֵּלְגִין πλάγιον = שייסלק אותה הצדה. המילה πλάγιος = צדדי ביוונית עתיקה כשם תואר (לידל). ביוונית ההלניסטית היא מתועדת כשם עצם τὸ πλάγιον, ובלשון הפפירוסים *POxy* 3462.28, המאה השנייה לספירה) = צד.

10 בוב (עירובין ח, י) נמוך (עירובין ח, א; ט, א) כ"ק: ביב – κλαυκάκας οἰκῶν = ביב, בֹּבוֹ = נמוך. המילה ביב מתורגמת בתיבה הלטינית הקלסית *cloaca* (לויס; גלר). אין תיעוד לתיבה במילונים היווניים.

11 ריטיות (עירובין ח, יא) ככרמלות (עירובין ט, ב) כ"ק: דיוטיות, פכרמלית – δέτες οἰκῶν = חדרים, τῶπος μοναχός οἰκῶν solitarius (דו קנג').

	מפולשים זוג
פִּינְטִינִיקָטָא זִיבְגֶרִין	צבתים
קוֹלוֹמִיאָה אִזְמִיאָן כְּרוֹכוֹת אִיטִילֶגְמִינָא	מסולק
סִיקוֹמִינוֹן קוֹלָן שֶׁלֶסוֹפ קוֹלָא טִינְשִׁירוֹנוֹנוֹטוֹן	15 טיפולי סידקי
גִּירִי פֶסוֹפִיזְמָטָא	חומץ האדומי
אוֹקְשׁוֹשׁ מְטוֹקְרִיתוֹאֲלִיבְרוֹן	

המילה דיטי = חדר (diata) מתועדת בספרות חז"ל; ראה קרויס, ערך דיטי. הקריאה ריאטוט (בר"ש במקום דל"ת) מתועדת גם במדרש תהלים (המאה ה-11) מז-מח פי' ד במאגרים על פי נוסח כ"י פירנצה לאורנציה (איטליה). על כתיב המילה ראה בירנבאום, עמ' 44, מס' 73. הכתיב קרוב יותר לענף הארץ-ישראלי. על כרמלית ראה הגדרתו של ליברמן, ו"בלשון חכמים ההחיבה על כל רשות שאינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד" (תוספתא כפשוטה, ניו יארק תשכ"ב, מסכת שבת, הכרך לביאור המילים, עמ' 3).

12 מפולשים (עירובין ט, ד) זוג (עירובין י, א) - פינטיניקטא אפוטנוקטא = מקום פתוח לגמרי,

מילולית 'חמש פעמים פתוח', בהוראה של 'פתוח לגמרי'. זיבגרין ζευγάριον = זוג. המילה πεντάνοικτα מועתקת לפי האותיות ולא לפי היגוי האותיות. תעתיק זה מעיד על כתיב היסטורי, ואולי גם על ידיעת הכתב היווני של הסופר. לפי כללי השפה הלטינית היינו מצפים בחלק השני של ההרכב -ανοιχτά- והשווה ביוונית החדשה שם התואר ανοιχτός = פתוח. על המעבר מ-ζευγάριον ל-ζευγάριον ראה להלן §3.2.3. ערוך, ערך פלש: פתוח לשני הצדדים.

13 צבתים (עירובין י, א) - קולומיא אִזְמִיאָן אִיטִילֶגְמִינָא = εἰς μίαν κούλουμα = ערמה לחד. כרוכות (עירובין י, א) - אִיטִילֶגְמִינָא = ἐτυλιγμένα = עטופים. תרגום קולומיא לפי הצעתו של מקרידג' (עמ' 23) κουμούλια במקום κούλουμα עם שיכול אותיות. ההוראה היא ערמה, מהלטינית cumulus; והשווה רש"י לרות ב 16: צבתים - עמרים קטנים. רמב"ם: וצבתים עשויות אגודות, מן 'שול תשול לה מן הצבתים' (רות ב 16), וכן כרוכות. וההבדל ביניהן הוא שצבתים שהיו של ראש ושל יד בלבד קשורין זה בזה וכרוכות שהיו הרבה בקשר אחד.

14 מסולק (עירובין י, ג) - סיקומינון σιτωμένον = מסולק. בינוני סביל מן הפועל σῆκαו ביוונית החדשה = לקום, לסלק. קולן שלסופ (פסחים ג, א) כ"ק: קולן של סופרים - קולא טִינְשִׁירוֹנוֹנוֹטוֹן = κόλλα τὴν (τῶν) σείρωνόντων = דבק של רצענים או כורכים. שירינוטון גזור מן הפועל σείρω = לכרוך, לקשור. ראה לידל σείρωσις = קשירה (Photius), וראה באותה הוראה כפועל במילון של הספרות הפטריסטית (ל). בבלי, פסחים מב ע"ב: קולן של סופרים? קולן של רצענים.

15 טיפולי (פסחים ג, א) סידקי (פסחים ג, ב) כ"ק: טיפולי נשים - גִּירִי γῆροι = טבעות,

פֶּסוֹפִיזְמָטָא ψοφίσματα = רעש. ψοφίσματα שם הגזור מן הפועל ψοφάζω = להרעיש. התיבה ψοφισμα מתועדת במילון של אבות הכנסייה (ל) בהוראת 'רעש'. על החילופים בין טיפולי נשים לבין תכשיטי נשים ראה ירושלמי, פסחים ג, א (כט ע"ד): ר' אליעזר או' אף תכשיטי נשים' אית תני תכשיטי ואית תני טיפולי וכו'. על הקשר בין תכשיטי נשים (מטבעות) ובין הרעש שנשים משמיעות ראה פירוש רד"ק לישעיהו ג 16.

16 חומץ האדומי (פסחים ג, א) - אוֹקְשׁוֹשׁ מְטוֹקְרִיתוֹאֲלִיבְרוֹן = ὄξος με τὸ κριθιάλευρον = חומץ (מילולית מעורב עם) בשעורה. רמב"ם: וחומץ האדומי היו נותנין בו גרגרי שעורים.

היקפיד חוצץ	אַיְקַמְרוֹסִין מִיִּסִירוֹן
שבמוקה	טִיִּסְקֶלְמוֹטִיש קְלִיִּמְטוֹס
נפו	קְלָדוֹ אֲבָטוֹ צִיר אִיִּסְטְרוֹפֵיגֶסְט
20 שלפטמין	טוֹנְפִימִינְדִירִאוֹן
ושלצמרים	טוֹנִירִאוֹפֶרְטוֹן

עמוד ב, טור ב

4 האורח לבנה

- 17 היקפיד חוצץ (פסחים ג, ב) – אִיְקַמְרוֹסִין ἐκαμάρωσεν = התנשא (מלשון גאוה), מיסירון
μισερόν = חצי, כתרגום לחוצץ. הפועל καμαρόω בהוראה של התנשאות ביוונית החדשה.
- 18 שבמוקה (עירובין י, ח) כ"ק: שבמקצה, ולפי הנראה בגלוסר חל טעות סופר – טִיִּסְקֶלְמוֹטִיש
τῆς καλαμωτῆς κλείσματος οἰστομῆτις = לגדר של קנים. רמב"ם: הדלת שבמוקצה,
והחדקים, רבוי חדק והם הקוצים, קושרים קוצים עם קנים ועושין מהן כעין לוח סותמים בו
פרצות שבגנות.
- 19 נופו (עירובין י, ח) – κλάδου αὐτοῦ ἰσῆλτῶν אִיִּסְטְרוֹפֵיגֶסְט = ענפו, ציר (עירובין י, ח) – אִיִּסְטְרוֹפֵיגֶסְט
(ἰστροφίγγας) = ציר. במקור העברי התיבה כתובה בגימ'ל דגושה, המעידה על גמה כפולה.
בדרך כלל גמה כפולה מתועתקת נג; למשל אִיִּנְגִיס ἐγγύς. התיבה איסטרופיגס מופיעה גם
בלשון תרגומי המקרא ביוונית יהודית. ראה בחומש קושטא, מהדורת הסלינג, ב (עמ' 5 הערה
מס' 22; עמ' 15 שורה 7) כתרגום "ל(שתי) יִדְתִּיו" (שמות לו 24). תיעוד התיבה גם במילונו
של אנדריוטיס (אג, לק).
- 20 שלפטמין (עירובין י, ט) – τῶν πιμενταρίων אִיִּנְפִימִינְדִירִאוֹן = של רוקחים, או מוכרי
בשמים. פימנטריון πιμεντάριος בשפה הקלסית, בקוינה ובימי הביניים = מוכרי בשמים, או
רוקחים (לידל; דו קנג). המקור בלטינית pigmentarius. במעבר מלטינית ליוונית חלה תופעה
של השמטת הגמה כההליך פונטי. ראה P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, Wien 1975–1979, Index, vol. III, p. 230 §4.c
בפרשנות המסורתית לערך זה הוא פטמין = קצבים או טבחים; ראה רש"י ורע"ב. אבל
במקורות יש גם עדויות של צירוף פטם עם קטורת בהוראת 'רקח', 'מזג', 'תבל': המפטם את
הקטורת (תוספתא מכות ד, ב); פטום הקטורת (אבות דרבי נתן ג"ב פל"ט נג ע"ב). על פטם
בלשון חז"ל ראה מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן 1980, עמ'
118.
- 21 ושלצמרים (עירובין י, ט) – τῶν ἐρεσπράτων ἰσῆλτῶν אִיִּנְפִימִינְדִירִאוֹן = של מוכרי צמר.
- 4 האורח לבנה (עירובין א, ג) – חסר התרגום או הפירוש.

דִּינִימַ]	ברייה עקומה	5
קְלִזְמִינוֹן טוֹנְמַ]	פרוסה הגויה	
אִיפְסִילוֹן אכסדרה אִיקְסוֹסְטְרִין	דרך עלייה	
אִילִיאָקוֹן אִישְׁטוֹאִינְגִיטֵ	במרפסת בסמיכה	
פְּרִיאָבְלוֹן סוֹדָא	קרפף	

- 5 ברייה עקומה (עירובין א, ד) כ"ק: בריאה - δυνάμει ἰνῶν [דה לנג' יתכן = [δυναμερά = חזק, יציב. בבלי, עירובין א, ד ע"ב: הקורה רחבה כדי לקבל אריח, ובריאה כדי לקבל אריח. פרוסה (עירובין ז, י) הגויה (עירובין ח, ב) כ"ק: הגוייה - κλασμένον ἰνῶν = הפרוסה. המילה κλασμένον (κλασμένον) גזורה מן הפועל κλάω, שהוראתו הבסיסית היא 'לשבור'. בבבית החדשה מצוטט אותו הפועל בהקשר של חלוקת הלחם על ידי ישרו לתלמידיו (מתי יד 19, 21 ולוקס כב 19). ראה אותו הערך במילונו של באור: W. Bauer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (Engl. translation W. Arndt & F. W. Gingrich), Chicago 1957. לפי המילון של דו קנג', המייצג את הלשון של ימי הביניים, ההגדרה של κλάσματα היא לחם לטקס האוכריסטיה. בעברית המקראית השורש שב"ר והשם שבר כוללים את ההוראה של 'תבואה' (בראשית מב 3; מג 2), 'לספק תבואה או לחם'; ראה L. Koehler & W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden 1999, vol. IV pp. 1404-1406. במקרה שלפנינו קשה להכריע האם מדובר בתרגום מילולי של בעל הגלוסר או בבחירת בבואת לשון השאולה משפה שמית שהייתה נפוצה בתקופה ההלניסטית ובימי הביניים.
- 7 דרך עלייה (עירובין ט, ד) במקור המשנה חסר "דרך" - ὑψηλόν ἰνῶν אִיפְסִילוֹן = גבוה, אכסדרה (עירובין ח, ד) - אִיקְסוֹסְטְרִין ἐξωστάρων = ἐξώστρα = גזוטררה). לפי המבנה של הגלוסר האכסדרה מזוהה כאן עם גזוטררה = מרפסת בלשון חז"ל. ההוראה הנפוצה של המילה ἐξώστρα היא 'מכונת מלחמה', 'גשר להתקפה'. ההוראה המיוחדת בלשון חז"ל 'מרפסת' מתועדת רק בתרגומו של סומכוס למלכים ב א 2 ובגלוסר יווני-לטיני *maenium*. על הכתיבים השונים של המילה גזוטררה ראה בירנבאום, עמ' 30.
- 8 במרפסת בסמיכה (עירובין ח, ג) כ"ק: מרפסת, סמוכה - ἡλιακόν ἰνῶν אִילִיאָקוֹן = מרפסת, אִישְׁטוֹאִינְגִיטֵ εἰς τὸ ἐγγύς ὀψῆσθαι = בסמוכה. המילה ἡλιακόν בהוראת 'מרפסת', 'חצר שטופת שמש' היא בבואת לשון מהלטינית *solarium*. התיבה מתועדת בפפירוסים (PKoln 213.30) מן המאה השנייה, וראה גם בפירוש רעואל ליחזקאל ו 4 "ונשברו מניכסם", באוסף דה לנג' (תעודה מס' 8, R1, 15a). המילה ἡλιακόν מתועדת כ'מרפסת' גם במילונים מימי הביניים (דו קנג'; סומ; טראפ).
- 9 קרפף (עירובין ט, א) כ"ק: הקרפפות - περιάυλον פְּרִיאָבְלוֹן = מסביב לחצר (או חצר מוקפת), σούδα ἄψο = חפירה או גדר (דו קנג'; סופ). רש"י עירובין יח ע"א ד"ה לגינה ולקרפף: קרפף - היקף גדול חוץ לעיר להכניס שם עצים לאוצר. על המקור השמי של המילה קרפף והגדרתו ראה ש' קרויס, "באור מילת 'קרפף' וענינה", לשוננו ז (תרצ"ו), עמ' 121-129; נ"ה טורשינר, "על מקורה ופירושה של המילה 'קרפף'", שם, עמ' 130.

10	לקמוד	טואִיִּקְפִּיטְי
	עוקה	לְקִין פְּרִיִּסְטִיפִּנּוּמָאן
	שפה חרוסת	טְרִיבּוֹ אֲנֶבְמוֹס
	כותח הבבלי	גֵּלָא מִיִּטְפְּשִׁיכִישׁ
	זיתס המצרי	אַלְיִבְרִין קְרִיתִינוֹן מִקְטוֹן
15	זימן שלצו	כִּילוֹשׁ בִּפְיֵאוּ מְטֹאֶלֶס אַמּוֹלֶן ^{אמילון}
	זין פלקין	אַיִקְסִיכּוֹנְדֵא אִיסְתִּירִידֵא
10	לקמוד (עירובין ח, ט) טעות סופר: דל"ת במקום רי"ש. כ"י: ליקמוד – τού τῆς ἀσκῆσαι = (כדי) לכסות.	
11	עוקה (עירובין ח, יא) – לקין λαικκίον > λακκίον; ראה להלן §3.2 (ב) מתועדת גם בלקסיקון של אנדריטוס (אנ, לק). התיבה περιστεφάνωμαן גזורה מן הפועל περιστεφάνομαι = להקיק (סביל). קרוב לוודאי בינוני, אבל הסיומת (אא) איננה בהירה.	
12	שפה (פסחים ב, ז) – טריבּוֹ τριβου = משפּשפּת? התיבה טְרִיבּוֹ, לפי ההקשר, גזורה אולי מהפועל τριβει (זמן הווה) τριβει = 'משפּשפּת', או משם עצם הנגזר מאותו השורש τριβη = שפּוּף. חרוסת (פסחים ב, ח) – אֲנֶבְמוֹס במקור ἐνβάμιος. קרוב לוודאי שהמילה המקורית = ἔμβαμ(μ)α = סוג מסוים של מרק או רוטב. רמב"ם, הגדרת החרוּסֶת בפירושו למשנה פסחים י, ג: חרוּסֶת תּעֲרֹבֶת שֵׁשׁ בָּהּ חֲמִיצוֹת וְכַעֲזָן תֵּבֶן זָכֵר לְטִיט. על הסוגים השונים של חרוּסֶת במסורת ישראל ראה הגדה של פסח מאת הרב מנחם מ' כשר, בעריכת שמואל אשכנזי, ירושלים תשכ"ז, במיוחד עמ' 62–64. קיימת גם האפשרות של קריאת ἐνχάμιους, שעליה מצביע דה לנג'. ואפשר לפרש את התיבה כתרגום מילולי לחרוּסֶת מלשון חרס. ראה למשל ההגדרה של רוצ"י לתיבה χαμείνῃ = אדמה, וכן ביוונית חדשה (סטו).	
13	כותח הבבלי (פסחים ג, א) – גֵּלָא מִיִּטְפְּשִׁיכִישׁ γάλα μετὰ ψίχες = חלב עם פירורי לחם. ערוך, ערך כותח הבבלי: מפורש בגמ' (פסחים פ"ג, מ"א, דף מ"ב) יש בו קומניתא דאומא ומלחא ונסיובי דחלבא.	
14	זיתס המצרי (פסחים ג, א) כ"י: זיתום – אֲלִיבְרִין ἀλεύριן = חיטה, קְרִיתִינוֹן מִקְטוֹן κριθινὸν μικτόν = (מאכל) מעורב בשעורה. בבלי, פסחים מב ע"ב: וזיתום המצרי וכו'. מאי זיתום המצרי? תנא רב יוסף: תלתא שערי, תלתא קורטמי, ותלתא מלחא. רב פפא מפיק שערי ומעייל חיטי. רמב"ם: זיתוס המצרי לוקחין מלח וקמח שעורים וגרגרי חריע חלקים שוים ולשין אותן במים והיו משתמשים בו לרפואה.	
15	זימן שלצו (פסחים ג, א) – כִּילוֹשׁ בִּפְיֵאוּ מְטֹאֶלֶס אַמּוֹלֶן χυλὸς βαφέου μετὰ ἄλας = צבע (מיץ) של צובעים (מילולית עם) במלח, אַמּוֹלֶן ἄμυλον = עמילן.	
16	זין (עירובין י, ד) פלקין (?) כ"י: זין – אִיִּקְסִיכּוֹנְדֵא εἰς ἐξέχοντα = בליטה, אִיסְתִּירִידֵא θυρίδα = כלפי החלון. רמב"ם: זין היא הבליטה היוצאת מן הכותל.	

קולט מזחילה הצינור חרקין בצק החרש אפונים כרם המדל	דִּיכִיטִי רְמוֹס אַחֲרִית אַנְדֹּמְטָא קַנְלִין אַקְנֵתִיאָה זִימִי דִּיכָא פְרוֹזִמִיאו עוֹרַכַת פְּלֵתִי אַרִיבִינְתִיאָה אַנְבִילִין אַפְלוֹטוֹן	20
- 17 קולט מזחילה (עירובין י, 1) – דִּיכִיטִי רְמוֹס οἶμος δέχεται = קולט את הזרם (או את הצינור), דִּיכִיטִי δέχεται (בכף ללא סימן רפה, דגושה) במקום δέχεται גזור מ־δέχομαι. מעברים מ־(κ) ול הפך שכחים בשפה היוונית מן התקופה העתיקה עד ימינו; ראה F. T. Gignac, *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods*, Milano 1976, p. 92. רמוס ramos בלטינית = ענף, זמורה. באיטלקית גם בהוראה של זרם נחל, זרימה; ראה במילונו של לויס ובאיטלקית: G. Orlandi, *Dizionario Italiano-Italiano*³, Milano 1973. ערוך, מזחל: קולט אדם מן המזחילה פירוש המקום מדרון שעושיין סמוך לכותל שזוחלין המים ויורדין לארץ ופעמים שתהא של בנין ועושיין בגין מדרון שזוחלין בו המים ולהכי נקראת מזחילה שכל דבר שמהלך מן הארץ נקרא זוחלין וכו'. רמב"ם, שם: ודע שזוחלין קורין למים המהלכין כגון הנהרות ומעינות הנובעין ונמשכין על הארץ, והוא נגזר מן זוחלי עפר (דברים לב 24) שענינו הנחשים והרחשים הזוחלים על הארץ, ולפיכך נקרא המקום שהמים נגרים בו מזחילה וצנור, שם המרוב. אחריות – אַנְדֹּמְטָא ἀναδώματα – אין לי הצעה סבירה לפרש את התיבה.
- 18 הצינור (עירובין י, 1) – קַנְלִין κανάλιον = תעלה בהוראה של 'צינור', חרקין (עירובין י, ח) כ"ק: חדקין – אַקְנֵתִיאָה ἀκάνθια = דוקרנים. המילה κανάλιον בהוראה של 'תעלה' וגם 'צינור' (לידל), לטינית canalis, ובהוראה זהה במילונו של דו קנג'. הכתיב בלמד דגושה.
- 19 בצק החרש (פסחים ג, ב) – זִימִי ζύμη = בצק, דִּיכָא פְרוֹזִמִיאο δίχα προζυμίου = ללא החמצה (=שעדיין לא החמיץ). זִימִי (ζύμη) הוא 'שאר' ביוונית בכל התקופות. במילון של סומברה (סומ) ולפי מקרידג' (עמ' 24) הוא הבצק שטרם החמיץ. בשפה המדוברת בת זמננו גם 'לחם' (ראה אנ, לק וגם תיעוד בעל פה) וגם 'בצק'. בבלי, פסחים מו ע"א: בצק החרש, אם יש כיוצא בו שהחמיץ – הרי זה אסור. רש"י שם: בצק החרש – שאין ניכר אם החמיץ אם לאו, שמשונה הוא כחרש הזה שיש לו אזנים ואינו ניכר אם שומע.
- 20 אפונים (פאה ג, ג) עורכת (פסחים ג, ד) – פְּלֵתִי πλάττει = עורכת, אַרִיבִינְתִיאָה ἐρεβίνθια = אפונים. על ארבינתיים ראה לעף, עמ' 172. בכתב היד נפלה טעות סופר בסדר המילים. הסדר הנכון הוא אפונים – אריבנתיאה, עורכת – פלתי.
- 21 כרם המדל (פאה ג, ג) – אַנְבִילִין ἀμπέλιον = כרם, אַפְלוֹטוֹן ἀπλωτόν = פשוט. הצינורף בהוראה של 'כרם צעיר'. רש"י: כרם המדל כרם מדולדל גזור ממילת דל והוא שיבצור מקצתו וימכור ויעזוב ליבש וכו'.

3. תיאור הלשון

כללי התעתיק זהים בדרך כלל ללשון תרגומי המקרא החדשים ליוונית ולטקסטים אחרים ביוונית יהודית.

α - א, אַ	ζ - ז	ν - נ	υ - י /i/
β - ב	η - ך / י /i/	ξ - קס	ϕ - פ
$\mu\pi$ - ב	θ - ת	$\omicron$ - ו (א)	χ - ח, כ
γ - ג, יי	ι - י /i/	π - פ	ψ - פס
δ - ד	κ - כ, ק	ρ - ר	ω - או
$\nu\tau$ - ד	λ - ל	σ - ש, ש, ס, ז	
ε - ם / ם /e/	μ - מ	τ - ט	

3.1 תורת ההגה

3.1.1 עיצורים

א. ביצוע הגמה γ

1. שתי יו"דים, בדרך כלל בהברה בין תנועות - γ = יי: אַפְלוֹיִישׁוֹן
ἐφλογίζετον.

2. עם סימן של עיצור רפה - $\bar{\gamma}$ = אַבְגֹּפְלִיאֹן αὐγόφλεον, אַבְגִּי εβγη,
איספְלִיִן εἰς πλάγιν, זִיבְגִרִין ζευγάριον.

3. בסימן דגש (אות כפולה) - $\gamma\gamma$ = ג: אִיִּטְרוֹפִיגִס = (i)στροφίγγας.

4. בלי דגש (גמה כפולה) - $\gamma\gamma$ = נג: אִינְגִּיס ἐγγύς.

ב. חילופים בין מ"ם לנ"ן (ν/μ)

ζάμπακαν במקום ἀνφώδων; ζάμπακαν במקום ἀνφώδων; ἐμβάμους
ἐμβάμους במקום

ג. אותיות בגדכפת - הבחנה של אותיות רפות על ידי קו מעל האות
אִירוֹטְרִין, דִּיאֹטְמִפִּידִן, פְּרִטְרִיבִּמינא, דִּיקְטִיבִּאוֹס, בִּיגְלִטורִין.

ד. דגש חזק לציון אות כפולה

1. $\nu\tau$ = ד (דל"ת דגושה): פִּימִינְדְּרִיאֹן τῶν πιμενταρίων, לעומת δ - דל"ת רפה:
קודִינִין (δ).

2. $\lambda\lambda$ = ל: קְבִקְלִידא κακαλλίδα.

3. $\gamma\gamma$ גמה כפולה: ראה לעיל ביצוע הגמה.

ה. סימן רפה על הסמך
איסטאסי, דִּיקְטִיבִיאֹס, ליתְגִימִינוֹס, טוֹאִיבְרוֹס.

3.1.2 תנועות

א. התנועה a - קמץ או פתח (;)
אֵילְדִיאוּ, ἑλαδίου, אֵיִרְוֹטְרִין ἰδρωτάρην קופְלִיאֲזִמִּינֵא, κοπλιασμένα, אֵיסְטֹאֲסִי
ἔσαν, אֵינְן.

ב. התנועה e צירי ויו"ד (;) או סגול (;)
דֵּרְמָא, γένος, גֵּינוֹס, מְטוֹקְרִיתוֹאֲלִיבְרוֹן, με τὸ κριθοάλευρον

ג. תנועה מוטעמת ביוונית מועתקת בדרך כלל עם האות אל"ף
אֵיסְטֹאֲסִי, ἰστάσει, מִלִּיאֲרִין, μιλιάρην.

ד. תנועה ארוכה או דיפטונג: חולם מלא, שרוק או אל"ף וי"ו
בֵּיגְלִטוֹרִין, βιγλατούριν, מְנִימִיאוּ, μνημείου, קוֹדוֹנִין, κωδούνιν, טְרִכִּילִיאוּ
τραχηλίου, βρῦον, אֵילְדִיאוּ = ἑλαδίου.

ה. תנועת עזר i

σκαπάζω < (i)σκάσει ; אֵיסְקִיפְזִמן ; στάζω < (i)στάσει ; אֵיסְטֹאֲסִי ;
σφαλίζω < (i)σφαλισμένον ; אֵיסְפִּלִּיזְמִנוֹן ; (i)στυλαρία ; אֵיסְטִלִּרִיֵּא ;
στροφίγγας (i)אֵיסְטְרוֹפִּינְגְּס.

וראה גם בתרגום ליוונית יהודית של הפטרת ואתחנן (ש' שגול, "תרגום ביוונית יהודית 'ואתחנן' ל'שבת נחמו' (ישעיהו מ, 1-26)", טקסטוס כ [תשס"א], עמ' ט-לב): יברחונטו εβραχόνα; טיבונא τα εβονα; וראה הערות 26, 34, עמ' יט, כ; P. Bádenas, "Canciones judeo-griegas de Purim (ms. Ben Zvi 3558, Jerusalén)", in A. González Blanco, J. P. Vita & J. A. Zamora (eds.), *De la Tablilla a la Inteligencia Artificial*, Zaragoza 2003, p. 722: "Tendencia a la aparición de una vocal epentética de diversos timbres, -i, -e, -a según el contacto fonético, en determinados grupos consonánticos"; B. Schwartz & A. N. Athanassakis, "The Greek-Jewish Songs of Yannina: A Unique Collection of Jewish Religious Poetry", *Modern Greek Studies Yearbook* 3 (1987), p. 187 §8: "A glidial /i/ developed in intervocalic positions, and even initially before a vowel... etc. *ibid.* §10 Occasionally development of epentetic i in certain consonants clusters"

3.2 תורת הצורות

א. שם הפועל עם תווית היידוע: לייבש τὸ ἀποστύφειν, τὸ לחלוב τὸ ἀρμέξειν, לגדר τὸ σκεπᾶσαι, לקמור τὸ περιφράζειν.

לדיון על תפקוד האינפניטיב בתקופה הקלסית ובתקופות המאוחרות ראה D. Hesseling, "Essai historique sur l'infinifitif grec", in J. Psichari (ed.), *Études de philologie- néo-grecque* (Bibliothèque de l'École des hautes études 62), Paris 1892, pp.1–43

ב. סיומת הקטנה כצורת יסוד והתקבצות הסופית -lv: μιλίᾱριν במקום πλάγιον; ζευγάριον במקום λακκίον; ζευγάριον במקום λακκίον.

בתקופה ההלניסטית המאוחרת שמות עצם בעלי סופית לציון הקטנה -lv נעשו צורת היסוד שלא להבעת הקטנה. באותם שמות עצם בעלי סיומת -lv קיימת נטייה להתקבצות ל-lv. שני התהליכים ידועים היטב מלשון הפפירוסים ומן היוונית הרבנית. ראה י' לוי, עולמות נפגשים, ירושלים תש"ך, עמ' 265; ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ב, עמ' 44 הערה 185, וראה שם גם ביבליוגרפיה; J. A. Berenguer Sánchez, "ἀρνόν en PGurob 22 y el empleo del término ἀρνόν en los papiros documentales", *Emerita* 57 (1989), pp. 277–288; S. Sznol, "Ejemplos del Griego Rabínico a la luz del tesoro .Lexicográfico del DGE", *Emerita* 57 (1989), p. 341

4. אוצר המילים

מילים יווניות (יוונית רבנית) מספרות חז"ל המתורגמות מחדש ליוונית:

ספרות חז"ל	גלוסר
פלנדיסין עירובין ד, א	עמ' א, טור א, 15 ברונדיסין
חגוגין מדרש תהלים 1050 מב, ה	עמ' א, טור א, 20 אגוגוס
קולר גיטין ו, ה	עמ' א, טור א, 19 קולרין
מולייר שבת ג, ד	עמ' א, טור א, 20 מיליאריין
קונטוס (עירובין ג, ג) קונדיסין	עמ' א, טור ב, 19 קונטו
בבלי, עירובין א, א; יא, א	
קב פאה ו, א	עמ' ב, טור א, 4 קב
דיו(מדים) δίδυμον עירובין ב, א	עמ' ב, טור א, 6 דיפלא
קולן פסחים ג, א	עמ' ב, טור א, 14 קולא

אכסדרא (מגילת הנחושת יא 3)	εξέδρα	עמ' ב, טור ב, 7 אכסדרה
לקמור עירובין ח 9	ἐξώστρα 2	תרגום אַקְסוֹסְטְרִין־גוֹזוּטְרָא שבת יא, 2
זומן ζωμός פסחים ג, א	τοῦ ἐσκεπᾶσαι	עמ' ב, טור ב, 10 טוֹאִיקְסִיפְסִי
עמילן פסחים ג, א	χυλός	עמ' ב, טור ב, 15 כילוש
	ἄμυλον	עמ' ב, טור ב, 15 אַמולן

5. מפתח מילים וצירופים²⁵

מאוחרת	עמוד א, טור א, 10	אַבְגוֹפְלִיאון
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 18	אַבְגִי
	עמוד א, טור א, 20	אַגוֹס
	עמוד א, טור א, 19	אַוֹנו
	עמוד ב, טור א, 16	אַוקְשוש
	עמוד א, טור ב, 9	אַיאַוּרִיקְטוֹן
מאוחרת	עמוד א, טור א, 6	אַידֶרוּטְרִין
	עמוד ב, טור א, 13	אַיִזְמִיאַן
	עמוד ב, טור א, 13	אַיִטִילְגֶמִינָא
	עמוד א, טור ב, 4	אַילְדִיאַו
	עמוד ב, טור ב, 8	אַילִיאַקוֹן
מאוחרת (הוראה)	עמוד א, טור ב, 9	אַינְמִפִידוֹסִין
	עמוד א, טור ב, 17	אַיִן
	עמוד א, טור א, 11	אַיִסטִאֵי
	עמוד ב, טור א, 5	אַיִסטִילִרִיאַה
מאוחרת (מורפולוגיה)	עמוד ב, טור א, 19	אַיִסטֶרוּפִיגֶס
	עמוד ב, טור א, 9	אַיִסְפֶלְגִין
	עמוד א, טור א, 18	אַיִסְפֶלִיזְמִנוֹן
	עמוד א, טור א, 7	אַיִסְקִיפְזִמן
	עמוד ב, טור ב, 16	אַיִסְתֶרִידִא
	עמוד ב, טור ב, 7	אַיִפְסִילוֹן
	עמוד א, טור א, 15	אַיקְטוֹבְרוֹנְדִיסִין

25 (1) התווית נכתבת לעתים כחלק מן התיבה. (2) צירופים: תבנית כמילה, כולל גם התוויות. (3) מאוחרת = יוּנִית ביוֹנִית, יוּנִית מימי הביניים ויוֹנִית חדשה. (4) לטינית = מקור המילה והוראתה. (5) איטלקית = מקור המילה והוראתה. (6) * = מילה חד-פעמית.

מאוחרת (הוראה)	17	עמוד ב, טור א,	אֵיקְמוֹסִין
	7	עמוד ב, טור ב,	אֵיקְסוֹסְטֵרִין
	16	עמוד ב, טור ב,	אֵיקְסִיכּוֹנְדָא
	18	עמוד א, טור ב,	אֵיקְשׁוּ
	21	עמוד א, טור א,	אֵיקְשִׁיקְרֶבְנִיזְמִינוֹן
	21	עמוד א, טור ב,	אֵירְקִסִין
	8	עמוד ב, טור ב,	אֵישְׁטוֹאֵינְגִיס
	14	עמוד ב, טור ב,	אֵלִיבְרִין
	15	עמוד ב, טור ב,	אֵמוֹלֶן
	14	עמוד ב, טור ב,	אֵמִילוֹן
	21	עמוד ב, טור ב,	אֵנְבִילִין
	12	עמוד ב, טור ב,	אֵנְכְמוֹס
	17	עמוד ב, טור ב,	אֵנְדוֹמְטָא
	21	עמוד א, טור ב,	אֵנְדִירְמִין
	19	עמוד א, טור ב,	אֵנספּוֹמִינוֹן
	8	עמוד ב, טור א,	אֵנְפֹדוֹן
	13	עמוד א, טור ב,	אֵפּוֹסְטִיפִּסִין
	4	עמוד א, טור ב,	אֵפּוֹקְאוּמָא
	1	עמוד א, טור ב,	אֵפּטֵרִין
	21	עמוד ב, טור ב,	אֵפּלוֹטוֹן
	8	עמוד א, טור ב,	אֵפּלוֹיִשְׁיטוֹן
	4	עמוד א, טור ב,	אֵפּרְכִי
	18	עמוד ב, טור ב,	אֵקְנֵתִיאָה
	20	עמוד ב, טור ב,	אֵרִיבִנְתִיאָה
	9	עמוד ב, טור א,	אֵשְׁטִינִישְׁטֵרִיפִּשִׁי
	20	עמוד א, טור ב,	בוֹטְנִיאָה
	7	עמוד ב, טור א,	בוֹאוֹסְטֵרוֹפָא
מאוחרת, לטינית	14	עמוד א, טור א,	בֵּיגְלוֹטֵרִין
מאוחרת	12	עמוד א, טור ב,	בֵּיזוֹדִימְטָא
	15	עמוד ב, טור ב,	בֵּפִיאֹו
	2	עמוד א, טור ב,	כְּרִיאֹון
	16	עמוד א, טור א,	גֵּינוֹס
	15	עמוד ב, טור א,	גֵּרִירִי
	13	עמוד ב, טור ב,	גֵּלָא

	עמוד א, טור א, 8	דִּיאַטוּמִפִּידֶן
	עמוד ב, טור א, 11	דִּיטֵיס
	עמוד ב, טור ב, 19	דִּיכָא
	עמוד ב, טור ב, 17	דִּיכִיטִי
	עמוד א, טור ב, 9	דִּימִינֵיס
	עמוד א, טור א, 13	דִּימִירוֹן
	עמוד ב, טור א, 6	דִּיפֶלא
	עמוד א, טור א, 12	דִּיקֵטִיבֵיאַוס
	עמוד א, טור א, 7	דִּירמא
מאוחרת	עמוד ב, טור א, 12	דִּיבֶגֶרִין
מאוחרת (הוראה)	עמוד ב, טור ב, 19	דִּימִי
ערבית	עמוד א, טור ב, 6	דִּיבֶקאן
	עמוד א, טור ב, 16	טוֹאִיפֶרוֹס
	עמוד ב, טור ב, 10	טוֹאִיסקִיפֶסי
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 14	טוֹאֶרְמִיקֶשִׁין
	עמוד א, טור א, 19	טוֹטְרֶכֶליאוי
	עמוד ב, טור א, 21	טוֹנִיראַפֶרטוֹן
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 2	טוֹגִירוֹ
	עמוד ב, טור א, 6	טוֹנֶפֶרִיאַטוֹן
	עמוד א, טור א, 17 ;	טוֹפּוֹס
	עמוד ב, טור א, 11	טוֹפִירִפֶרקֶסִין
	עמוד א, טור ב, 18	טוֹפֶרֶשִׁינוֹן
	עמוד א, טור ב, 2	טוֹקוֹנטוֹ
	עמוד א, טור ב, 19	טוֹשֶׁמֶטוֹן
	עמוד א, טור א, 7	טִינֶשִׁירוֹנוֹנטוֹן
מאוחרת	עמוד ב, טור א, 14	טִיסֶקֶלְמוֹטִישׁ
	עמוד ב, טור א, 18	טֶרִיטוֹן
	עמוד ב, טור א, 4	טֶרִיבּוֹ
	עמוד ב, טור ב, 12	כֶּילוֹשׁ
	עמוד ב, טור ב, 15	כֶּמִילוֹס
	עמוד ב, טור א, 10	לִיתֶרְגִימִינוֹס
	עמוד א, טור א, 17	לֶקִין
מאוחרת	עמוד ב, טור ב, 11	מוֹנְכּוֹשׁ
	עמוד ב, טור א, 11	

	עמוד ב, טור א, 8	מוֹנְסְטֵירִין
לטינית	עמוד א, טור ב, 20	מוֹרְבוֹ
	עמוד ב, טור ב, 15	מְטַאֲלָס
	עמוד ב, טור ב, 13	מִיטְפְּשִׁיכִישׁ
	עמוד א, טור א, 20	מִילֵאֲרִין
מאוחרת?	עמוד ב, טור א, 17	מִיסִירוֹן
	עמוד ב, טור ב, 14	מִקְטוֹן
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 12	מִלְתִּין
	עמוד א, טור א, 17	מְנִימָאו
לטינית	עמוד ב, טור א, 2	מַקְסִילֵרִין
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 15	סַגְיָמָא
	עמוד ב, טור א, 5	סִינודֵיאָה
מאוחרת	עמוד ב, טור ב, 9	סוֹדָא
	עמוד ב, טור א, 14	סִיקוֹמִינוֹן
	עמוד א, טור ב, 17	פוֹדִין
מאוחרת, לטינית	עמוד א, טור ב, 7	פִּיטְרִילֵאוֹן
	עמוד א, טור א, 13	פִּיכִיס
לטינית	עמוד ב, טור א, 20	פִּימִינְדֵרֵיאֹן
*מאוחרת	עמוד ב, טור א, 12	פִּינְטִיקָטָא
	עמוד ב, טור ב, 20	פִּלְחִי
*מאוחרת	עמוד ב, טור א, 15	פִּסוֹפִיזְמָטָא
מאוחרת, לטינית,	עמוד א, טור ב, 16 ;	פִּסְטוֹרִיזְמִינוֹן
איטלקית	עמוד א, טור ב, 17	
מאוחרת (הוראה)	עמוד ב, טור ב, 19	פְּרוֹזִימֵיאו
מאוחרת (הוראה)	עמוד א, טור א, 9	פְּרִטְרִיבּוֹמִינָא
מאוחרת	עמוד ב, טור ב, 9	פְּרִיאֲבֵלוֹן
	עמוד ב, טור ב, 11	פְּרִיטִיפְּנוֹמָאן
	עמוד ב, טור א, 4	קבו
	עמוד א, טור א, 16	קבְּקֵלִיָּדָא
מאוחרת, לטינית	עמוד א, טור א, 18	קוֹדוֹנִין
	עמוד ב, טור א, 14	קולא
לטינית	עמוד ב, טור א, 13	קולומיאָה
*מאוחרת	עמוד א, טור ב, 5	קולוֹקִינְתֵּילֵאוֹן
	עמוד א, טור א, 19	קולֵרִין

לטינית	עמוד א, טור א, 9	קופליאַזמינאַ
*מאוחרת	עמוד א, טור א, 5	קורדוקפּישטרוֹן
	עמוד א, טור ב, 6	קיִדריאַה
מאוחרת	עמוד א, טור ב, 16	קוטאָפּיסוֹן
	עמוד א, טור ב, 3	קיִקניליאַוֹן
*מאוחרת, לטינית	עמוד א, טור ב, 3	קירין
	עמוד ב, טור א, 10	קלֶבֶקס
מאוחרת	עמוד ב, טור א, 19	קלדוֹ
	עמוד ב, טור ב, 6	קלזֶמינוֹן
מאוחרת, לטינית	עמוד ב, טור א, 18	קליִזמטוֹס
*מאוחרת	עמוד ב, טור ב, 18	קנליִן
*מאוחרת	עמוד ב, טור א, 3	קסירוריאָקין
*מאוחרת	עמוד ב, טור א, 16	קריתואַליִברוֹן
לטינית, איטלקית	עמוד ב, טור ב, 14	קריתִינוֹן
	עמוד ב, טור ב, 17	רמוֹס